

אשרי משולש

מזמור קמ"ה בתהילים נקרא בפי כולם "אשרי" למרות שמתחילה ב"מזמור לדוד" משום שבסידור מקדימים למזמור שני פסוקים המתחילים במילה "אשרי". צמוד למזמור מוסיפים את הפסוק האחרון של הפרק הקודם בתהילים (אשרי העם שככה לו ...) למרות שאין כל ספק שפסוק זה שייך למזמור קמ"ד. ולפני פסוק זה מוסיפים עוד פסוק (אשרי יושבי ביתך ...) ממזמור רחוק יותר - פרק פ"ד. הרב יצחק (זליגמן) בער, בסידורו "עבודת ישראל", מעיר שבכתבי יד של סידורים מלפני עידן הדפוס אף היה מופיע פסוק ממזמור קי"ט (אשרי תמימי דרך ...) לפני פסוק זה. עוד פסוק שאף הוא מתחיל במילה "אשרי".

הנהוג להוסיף פסוקי "אשרי" לפני מזמור קמ"ה נובע מהאמור במסכת ברכות:

אמר רבי אלעזר א"ר אבינא: כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים מובטח לו שהוא בן העולם הבא. מאי טעמא? אילימא משום דאתיא באל"ף בי"ת, נימא אשרי תמימי דרך דאתיא בתמניא אפי"ן! אלא משום דאית ביה פותח את ידך. נימא הלל הגדול דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר. אלא משום דאית ביה תרתי. ברכות ד:

כדי להזכיר למתפללים את הסגולה באמירת מזמור קמ"ה שלוש פעמים ביום הוסיפו פסוקים בהם מופיעה המילה "אשרי" שלוש פעמים (או ע"פ כתבי היד שלושה פסוקים בהם מופיעה המילה אשרי). על המתפלל להבין - אשרי האיש האומר את מזמור קמ"ה שלוש פעמים ביום.

ואולם, הסיבות שניתנו בגמרא לאמירת "תהילה לדוד" (שיש בו כל האלף בית, שיש בו הפסוק "פותח את ידך") נוגעות רק לעצם עניין האמירה בכל יום, ואינן מתייחסות כלל לאמירה דווקא שלוש פעמים! ודבר זה צועק דרשני.

בגליון הש"ס של ר' עקיבא איגר על אתר אנחנו קוראים:

בהרא"ש ליתא ג"פ וכן בטור וברוקח סימן ש"ך איתא - כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו.

כלומר, בגירסת הגמרא שהיה לפני הרא"ש וראשונים אחרים המילים "שלוש פעמים" לא הופיעו כלל, אלא היה כתוב פשוט:

כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

ואכן, עיון בכתבי יד עתיקים של הבבלי מוכיח שבחלק מכתבי היד הנאמנים (כגון כ"י אוקספורד) המילים "שלוש פעמים" אכן חסרות, ובכתב יד אחד (כ"י פירנצה) הן מופיעות אבל מצויינות בהערה "הכא לא גריס".

הרב נטרונאי גאון (גאון סורא משנת ד'תרי"ג עד ד'תרי"ח, 853-858) אף פסל במפורש את הגירסה שלנו:

כשאמרו חכמים "כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא", לא אמרו או שתיים או שלוש פעמים, ומשמע אפילו פעם אחת. אלא חכמים האחרונים התקינו לישראל שבעיירות לומר בפסוקי דזמרא ובסידרא ובמנחה, שמא יפשעו בפעם או בשתיים, תשתייר אחת בידם, לא מפני שחייב לאומרה שלש פעמים.

רואים בבירור שהגאון היה מודע לגירסה "שלוש פעמים" אבל גם ידע שזאת איננה הגירסה המקורית. אם כן, ניתן להסיק במידה גבוהה של סבירות שהמילים "שלוש פעמים" לא היו במהדורה המקורית, ונוספו בתקופת הסבוראים או בתחילת תקופת הגאונים.

ולמה נוספו? למה עדיף לחזור על אשרי שלוש פעמים ביום דווקא? רש"י מפרש:
שלוש פעמים כנגד שלש תפילות.

הסברו שך רש"י היה נהיר לו: היינו אומרים "אשרי" פעם אחת בתפילת שחרית, פעם במנחה ופעם במעריב. אבל אין לנו נהגים כך, אלא פעמיים בשחרית ופעם במנחה. ואם כן קשירת הקשר בין אשרי לבין התפילות אינו מובן.

למה לא פעמיים ביום כנגד קריאת השמע פעמיים ביום? מקטעי גניזה אנחנו למדים שבנוסח ארץ ישראל הקדום הפסוק "שמע ישראל" הופיע בכל קדושה כפי שהיא אצלנו בקדושה רבה של מוסף. כמו כן נראה בהמשך שיש קשר הדוק בין תפילת קדושה לבין השמע. ולכן הגיוני יותר לומר "אשרי" פעמיים ביום!

ולמה לא פעם אחת בלבד כמו שאר מזמורי פסוקי דזמרה המהווים "ההלל של יום-יום" עליו נאמר:

אמר רבי יוסי: יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני? והאמר מר: הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף! כי קאמרינן בפסוקי דזמרא. שבת קי"ח:

גומרים את "ההלל של יום-יום", דהיינו פסוקי דזמרא, כל יום פעם אחת ולא יותר!

ברצוני להציע הסבר אחר, הסבר הדורש הקדמה המבוססת על דברים שכתבתי בעבר.

סוגי קדושה

המספר שלוש קשור קשר הדוק דווקא לתפילה אחרת – תפילת הקדושה.

בפסוק הראשון של הקדושה חוזרת המילה "קדוש" שלוש פעמים; בקדושה הרגילה ישנם שלושה עיקרים, הפיוטים הקשורים לקדושה נקראים "משולש"; הקדושה בתוך תפילת "שמונה עשרה" נמצאת בברכה השלישית; ולענייננו הקדושה נאמרת שלוש פעמים ביום.

אפשר להבחין בין שלושה סוגי תפילת קדושה.

1. קדושה "רגילה" ובה שלושה עיקרים (תמיד בסדר זה):
 1. **קדוש** (הפסוק מישעיהו קדוש קדוש קדוש ...)
 2. **כבוד** (הפסוק מיחזקאל בְּרוּךְ ה' מְקוֹמוֹ).
 3. **מלכות** (הפסוק מתהילים מְלֶכֶךְ ה' לְעוֹלָם ... או משמות ה' מְלֶכֶךְ לְעוֹלָם וְעַד)
2. קדושה "רבה" ובה ארבעה עיקרים (תמיד בסדר זה):
 1. **קדוש**
 2. **כבוד**
 3. **ייחוד** (הפסוק שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ...)
 4. **מלכות**
3. קדושה "נסתרת" ובה שלושה עיקרים (תמיד בסדר זה):
 1. **שם** (המהווה קיצור של "שם קדשו")
 2. **כבוד**
 3. **מלכות**

והזכרנו קשר בין קריאת השמע לקדושה. קריאת השמע עשויה להיות ממוקמת ממש בתוך הקדושה, הן בקדושה רבה והן בתפילת שחרית בה שני העיקרים הראשונים מופיעים בברכה הראשונה שלפני השמע (ברכת "יוצר") ועיקר המלכות מופיע בברכה באחרונה (ברכת "גאולה"). בכיוון ההפוך קדושה נסתרת (בְּרוּךְ שֵׁם כְבוֹד מְלָכוּתוֹ לְעוֹלָם וְעַד) ממוקמת בתוך קריאת שמה (בין שמע לבין ואהבת).

ודבר אחרון, תפילת הקדושה נקבעה בצורתה הסופית ע"י קבוצת "יורדי המרכבה" בתקופת הסבוראים או בתחילת תקופת הגאונים.

אשרי כקדושה נסתרת משולשת

במזמור קמ"ה מופיעים כל שלושת עיקרי הקדושה הנסתרת, וכל עיקר מופיע בשלוש פסוקים! הסדר המחייב נשמר לגבי ההופעה הראשונה של כל עיקר.

1. שם

1. וְאַבְרָכָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד
2. וְאַהֲלֵךְהָ שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד
3. וַיְבָרֶךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם קִדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד

2. כבוד

1. הַדָּר כְּבוֹד הַדָּר
2. כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ יֵאמְרוּ
3. וְכְבוֹד הַדָּר מַלְכוּתוֹ

3. מלכות

1. כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ יֵאמְרוּ
2. וְכְבוֹד הַדָּר מַלְכוּתוֹ
3. מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עֲלָמִים

יש להעיר שבשני פסוקים מופיעים שני עיקרים – כבוד ומלכות – בסדרם הנכון, כמו שבקדושה רגילה מופיעים העיקרים קדוש וכבוד בפסוק אחד (קדוש קדוש קדוש ... מלא כל הארץ כבודו). כמו כן נבחר כאן מיספור פסוקים ולא מילים, כי הרי המילה מלכות מופיעה ארבע פעמים (כדרך המוסיפים שלושה פסוקי "אשרי" במקום שלוש מילות "אשרי").

לסיכום

התוספת לגמרא של המילים "שלוש פעמים" עכשיו ברורה ביותר. באותו החוג שקבע את נוסחי הקדושה בסידור הבינו שמזמור לדוד הינו גם הוא סוג של תפילת קדושה, ואפילו קדושה משולשת. מסקנתם היתה שלא מספיק לאומרו פעם ביום כפי הגירסה המקורית בגמרא, אלא נחוץ לאומרו שלוש פעמים ביום. קביעה זאת התקבלה על ציבור המתפללים עד כדי כך שכעבור זמן הוכנס באופן טבעי לגמרא תוך העתקתו ע"י הסופרים. הגירסה המקורית התקיימה בכתבי יד עד תקופת הראשונים, אבל נדחקה עם הזמן ע"י הגירסה החדשה.